

Estetika

GRĮŽTANT PRIE POKALBIO: META- AR INTER-?*

Arūnas Sverdiolas

Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto
A. J. Greimo semiotikos ir literatūros teorijos centras
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius
El. paštas: arunas.sverdiolas@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje svarstomos kelios pamatinės sampratos, dėstomos daugelyje Algio Mickūno tekstų ir susijusios su metakultūrinio bei metacivilizacinio mąstymo galimybės problema. Mickūno priegos prie tarpcivilizacinių studijų savitumą sudaro jų problematikos performulavimas pasitelkiant transcendentalinės fenomenologijos konceptualines priemones. Kultūras, tradicijas ir civilizacijas jis laiko šifruota ar simboline sąmonės raiška. Kitos civilizacijos darosi prieinamos fenomenologiškai eidetiškai nagrinėjant esmiškai policentrinę sąmonę. Pamatinė šios sąmonės plotmė yra pastovumas (permanence) ir kismas (flux), aptinkami labai įvairiose jos raiškose. Mickūnas išskiria pilną pastovumo ir kismo santykių paradigmą. Straipsnyje svarstoma, ar šios sąmonės struktūros ir jų santykiai yra vieninteliai galimi ir kokių pagrindu eidetikos hierarchizuojamos.

Pagrindiniai žodžiai: pastovumas, kismas, civilizacijos studijos, Mickūnas, Kavolis

Per pastaruosius dvidešimtį metų, kai Algis Mickūnas vis atvažiuoja į Lietuvą, jo universitetinių ir viešųjų paskaitų yra klausęsi, nė kiek neperdedant, tūkstančiai žmonių. Daugybė yra su juo kalbėjęsi ne tik tai auditorijose, o kalba jis beveik išimtinai apie filosofinius dalykus. Vis dėlto drįstu manyti, kad Mickūno straipsnius ir knygas, kurių jau yra susidariusi ilgoka lentyna (jis vienas iš daugiausia rašančių ir spausdinančių mūsų filosofų) yra skaitęs anaip tol ne kiekvienas, kas klausėsi jo paskaitų, pasisakymų seminaruose ar užstalės kalbų. Tačiau tas, kuris nori giliau pasinerti į Algio

Mickūno mąstymą, perprasti jo nagrinėjamus dalykus ir jų nagrinėjimo būdus, neturi pasiduoti pagundai manyti, kad jis jau žino, ką ir kaip Mickūnas galvoja, o turi kreiptis į lietuviškus ir dar neišverstus angliškus jo tekstus: tik iš jų galima spręsti apie jo mąstymo aprėptį ir gylį. Kita vertus, tai, kad esi klausęsis Mickūno, padeda įsigilinti ir į jo raštus – skaitydamas „girdi“ autoriaus minties tempą ir ritmą.

Mano paties pažintis su Mickūno filosofija prasidėjo kaip tik nuo tekstų: prieš daugelį metų aptikau „Metmenyse“ du jo straipsnius. Labai stengiausi perprasti, ypač vieną, apie hermeneutiką (Mickūnas 1980), į kurią tada gilinausi, nors negaliu pasakyti, kad man būtų visiškai pavykę. 1990 metais kelias dienas viešėjau Vytauto ir Ritos Kavolių namuose Karleilėje. Ten

* Straipsnis parengtas tarptautinėje konferencijoje „Gyvenimas ir fenomenologija: minint Algio Mickūno 80-metį“, vykusioje Vytauto Didžiojo universitete 2013 metų birželio 13–15 dienomis, skaityto pranešimo pagrindu.

atvažiavo Algis, panoręs susipažinti ir pasiimti mane į Ohajo Atėnus. Važiuojome gal septynias aštuonias valandas, bet jos praėjo nepastebimai, nes visą laiką kalbėjome apie fenomenologiją, hermeneutiką ir kitus artimus dalykus. Panašiai praleidau ir savaitę Atėnuose: Algis išeidavo skaityti paskaitos, palikęs mane savo kabinete, kur buvo sukrautos didžiulės jo dar nespausdintų tekstų stirtos, paskui grįždavo ir kelias valandas kalbėdavomės apie filosofiją. Tada jis vėl eidavo į auditoriją, o aš sėsdavau prie jo tekstų. Sugrižę į jo namus, tęsdavome.

Tai buvo pirmasis mano sutiktas gyvas fenomenologas ir hermeneutikas. Nors fenomenologijos ir hermeneutikos specialistų buvau klausęs ir anksčiau, beveik viskas, ką žinojau apie šiuos dalykus, buvo iš knygų. Svarbiausia, kad dabar galėjau klausinėti ir perklausinėti, kas man būdavo neaišku. O neaišku būdavo labai daug kas, iš miglų iškildavo tai vienas, tai kitas pavidalas, kaip tam ežiukui rūke. Kalbant su Algiu, minčių sekos judėdavo savomis trajektorijomis, vis sugriždamos į tuos pačius sankirtos taškus. Norėjosi pagauti ir išsemti minties eigos visumą, bet ji vis išslysdavo, nes panašybės nesikartojo identišškai, vis likdavo tarpų ir neapibrėžčių. Supratau, jog pokalbius reikia kažkaip užfiksuoti, kad būtų galima prie jų sugrižti ir įsigilinti, ir pradėjau juos įrašinėti diktofonu. Jie buvo išspausdinti „Baltose lankose“, gerokai suglausti (Mickūnas, Sverdiolas 1992).

1994 metais Algis Mickūnas pirmą kartą atvažiavo į Lietuvą ir atvažiuodavo, atvažiuoja reguliariai, tad pokalbiai tęsėsi. Vilniuje, o paskui dar kartą Ohajo Atėnuose vėl pasinaudojome diktofonu. Taip atsirado knyga *Visa aprėpianti dabartis* (Mickūnas, Sverdiolas 2004). Žinoma, joje tilpo tik maža dalis to, ką buvau išgirdęs iš jo per

paskaitas, pranešimus konferencijose ir pokalbius, apie ką kaskart įvairiomis progomis jo klausinėdavau. Neatrodė, kad šie pokalbiai kada nors baigtųsi, nes dėmesys svarstomiems dalykams neblėsta, o daugelis klausimų lieka gyvi, atviri. Kas skaitė pokalbių knygą, turėjo pastebėti, kad kai kurie klausimai grįžta du tris kartus, bet taip ir lieka atviri. Man regis, jų sugrižimas – kažkokia nepagaunama būtinybė: tiems klausimams lemta iškilti vis iš naujo, kai į juos jau tartum atsakyta. Žinoma, iškilti ne identišškai, bet kartais labai panašiai.

Šiandien turime ypatingą progą interpretuoti šnekas ir tekstus, girdint jų autoriui: jis visada gali pasakyti, kad „ne, šitai supratai neteisingai, aš turėjau omenyje ką kita“. Taip sugrižtume į dialoginę dalykų svarstymo stichiją.

Dabar ketinu paliesti vos vieną tokį vis grįžtantį ir atsakymo besiprašantį klausimą: ar galimas metakultūrinis ir metacivilizacinis mąstymas, o jeigu taip, tai koks ir kokių pagrindu? Vykstant įvairiaplotmei globalizacijai, kultūroms ir civilizacijoms vis labiau susiliečiant, susikertant ir susimaišant, jei ne susilieję, šis klausimas darosi anaipsole ne vien tikrai teoriškai aktualus, bet ir gyvenimiškai, gal netgi gyvybiškai svarbus. Mickūnui nesvetimas šis praktinis rūpestis, jis svarsto kultūrų ir civilizacijų vidines krizes ir tarpusavio susidūrimus, kelia klausimą, „[k]ada civilizacijos susikerta, kokioje plotmėje mes galime kalbėtis nekariaudami?“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 98). Vis dėlto jam svarbiausia ne praktinė taikos, sambūvio palaikymo, o teorinė, tiksliau sakant, filosofinio apmąstymo plotmė. Žinoma, filosofas mano, kad be teorijos bei apmąstymo ir praktika negali būti sėkminga.

Kuo šis apmąstymas prasideda? Algis yra pasakojęs, kad po vienos jo „Filoso-

fijos įvado“ paskaitos Ohajo universitete studentė kinė pastebėjo: „Bet tu dėstei Vakarų filosofijos įvadą. Mūsų filosofija yra visai kitokia“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 43). Manau, kad ši egzistencinė tiesioginio susidūrimo su kitos civilizacijos žmogaus mąstymo kitokumu patirtis yra esmiška. Kaip tik dėl šios esmiško kitokumo ir daugiariopumo patirties kultūrų ar civilizacijų analizė darosi svarbi filosofinių požiūriu. Mickūnas siekia atverti kelią „tarpkultūrinei filosofijai“ (Mickūnas 2012: 97). Ko gero, kaip tik tokios patirties, kuri, aišku, nebuvo vienkartinė, apmąstymas atvedė Mickūną prie išvados, kad „[l]yginant kultūras, neįmanoma žiūrėti iš tuščios vietos. Turi [...] suprasti, kad kita kultūra turi ką nors skirtinga, turi reflektuoti savosios kultūros ribas“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 52). Antra vertus, savosios kultūros tapatybę taip pat galima aiškiau suvokti per jos skirtumus nuo kitų kultūrų. Iš esmės tai vis ta pati mūsų dabarčiai nepaprastai būdingos patirties refleksija, dvi jos pusės.

Tačiau nagrinėdamas įvairių kultūrų ir civilizacijų santykius, Mickūnas ne visuomet laikosi šios perspektyvos, kurią lemia esmiškai asimetriška savo / kito egzistencinė topologija. Mat pasirodo, kad su ta „tuščia vieta“ ar trečiąja pozicija nėra taip paprasta, nes kartais ji esti būtina kultūros tyrimams, būtent tada, kai imamasi kultūras gretinti, lyginti tarpusavyje. Pats Mickūnas neretai gretina skirtingas kultūras, tradicijas, civilizacijas kaip tik iš tokios trečiosios pozicijos, iš kurios žiūrėti esą neįmanoma. Jis pasiekia ar bent jau stengiasi pasiekti šią poziciją. Šis prieštaravimas ar keblumas man neduoda ramybės.

Pasiremdamas Hansu Georgu Gadameriu, Mickūnas laiko civilizacijos specifiniais universumais, pabrėždamas joms būdingas

pretenzijas į universalią aprėptį (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 97–98; Mickūnas 2007a: 227), taip sakant į universalų universalumą. „Kiekviena tradicija mano, kad ji viską išaiškina, turi visas sąvokas. Labai natūraliai galime sakyti: mes žinome, kas yra dievybės, pasaulyje nėra nieko, ko negalėtume interpretuoti. Bet tai specifinis universumas, nes kiti teigtų tą patį. Indų filosofai sako: mes jus visus žinome ir išaiškiname. Aristotelis yra štai šitoje vietoje, Hegelis – štai toje“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 97).

Šiuo atveju kalbama apie tradiciją, o ne apie civilizaciją, bet tai ne esminis dalykas, nes visos trys – kultūros, tradicijos ir civilizacijos plotmės – priklauso nuo tos eidetikos, kuri pritaikoma vienam ar kitam reiškiniui nagrinėti. Ta pati reikšmė ar reikšmių ansamblis gali būti ir vienos, ir kitos, ir trečios plotmės dalykai. Kiekvieną kultūrą, tradiciją, gyvenamąjį pasaulį galima „įgilinti“ taip, kad jie būtų suvokti civilizacinės sąmonės lygmeniu (Mickūnas 2007b: 250). „[C]ivilizacijos atsiskleidžia kaip pamatinio suvokimo būdai kiekviename prieinamame lygmenyje“ (Mickūnas 2007a: 224). Prie to dar prieisiu.

Atsižvelgiant į šį esmišką civilizacijos daugiskaitiškumą (švietėjiška vienaskaitiškos ir universalios civilizacijos samprata yra praeities dalykas), monadiškumą ar perspektyviškumą, iš vienos pusės, ir kiekvienos iš jų pretenziją į universalumą, iš kitos, darosi aišku, kad universalaus universalumo tiesiog negali būti. Tačiau ar tai reiškia, kad metacivilizacinė sąmonės plotmė, teoretiko *meta-* santykis su viena ar kita civilizacija apskritai negalimi?

Imdamasis civilizacijų analizės, Mickūnas bendradarbiavo su Vytautu Kavoliu (Mickūnas 2000: 163–179; Mickūnas 2011: 42–43). Atrodo, tarp jų būta abipusio vai-

singo apsigkeitimo idėjomis. Panašiai kaip Mickūnas, Kavolis esminiu civilizacijos bruožu laikė tai, kad kiekviena civilizacija „vienaip ar kitaip siekia prasmingai suvokti visa ką, visą pasaulį, visa tai, su kuo jos [civilizacijos] susiduria, surasti vietą visam kam, kas egzistuoja“ (Kavolis 1996: 209). Taigi kiekviena civilizacija – tai „kultūrinis universumas, turintis savo organizaciją, skirtingus dėsnius, skirtingas prielaidas“ (Kavolis 2000: 28).

Kultūros tyrimams civilizacijos plotmė svarbi tuo, kad „[p]akilus į didžiausius istorijoje atsiradusius kultūros vienetus, istorines civilizacijas, aiškiau matyti patys pagrindiniai, kiekvienai civilizacijai esmiški struktūriniai bruožai“ (Kavolis 1998: 8). Kavoliui rūpėjo atrasti pagrindą, kuriuo būtų galima gretinti civilizacijas tarpusavyje, jis ieškojo metacivilizacinės, jokiai konkrečiai civilizacijai nepriklausančios logikos, kurios variantai leistų apibūdinti civilizacijų panašumus ir skirtumus. Kaip man jau teko rašyti, „[c]ivilizacijų kaip visumų lyginimą Kavolis laikė anachronizmu. Griebdamasis civilizacijų analizės, jis lygino analitiškai išgrynintus siaurus skirtingų civilizacijų aspektus“ (Sverdiolas 2012: 550).

Mickūnas taip pat siekia aptikti civilizacijų architektoniką, glūdinčią jų kaip plačiausių bendruomeninių ir simbolinių (kultūrinių) struktūrų pagrinduose, taip pat ieško kelioms civilizacijoms bendrų vienkovių ar kitokių plotmių. Gretinti galima ne tik dvi kultūrų filosofijas, mitologijas, religijas, socialines sanklodus bei jų teorijas ar kitus tolygius dalykus, kaip kad paprastai daroma kultūrų ar civilizacijų lyginamosiose studijose, bet taip pat ir „kertant kampais“, kaip sako Mickūnas, aptinkant ar veikiau kuriant analitines ašis tarp dalykų,

kurie iš pažiūros lyg ir neturi tarpusavyje nieko bendra. Šitai dešifruojant kultūros logikas aptinkami kelioms kultūroms, tradicijoms ar civilizacijoms bendri dalykai, o tų bendrumų pagrindu – taip pat ir jų skirtumai. „[C]ivilizacinės analizės uždavinys – atskleisti [...] visur pasirodančias bendras bet kokios civilizacijos ypatybes, arba bruožus, nes jie sudaro giliausius istorinių civilizacijos procesų lygmenis“ (Mickūnas 2000: 164).

Prieš pradėdant svarstyti, kaip jis tai daro, paliestinas kitas klausimas: kas kultūros analizę padaro filosofinę? Kuo čia apskritai dėtas filosofas, ką jis veikia tarp kultūros ar civilizacijos tyrinėtojų, kaip gali prisidėti prie jų darbo, kokia savita kompetencija remiasi? Kai paklausiau apie tai Algio, jis atsakė pasitelkdamas Husserlio transcendentalinės fenomenologijos leksiką: „Transcendentalinė filosofija laiko jas [kultūras, įvairias gretinamas jų plotmes. – A. S.] šifrais ir sąmonės, ir to, kaip sąmonė struktūruoja simbolines sistemas. [...] Tuomet turime sąmonės filosofiją“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 94). Kultūros, tradicijos, gyvenamieji pasauliai tampa filosofo dėmesio objektais tada, kai jie laikomi ypatinga sąmonės raiška – šifrais ar simboliais – ir atitinkamai nagrinėjami – dešifruojami ar peraiškinami filosofškai. Savitas Mickūno minties judesys ir indėlis į civilizacijų tyrimus yra filosofinė šio giliojo lygmens interpretacija, iškelimas reikalavimo užimti transcendentalią poziciją ir mėginimas praktiškai įgyvendinti šį reikalavimą – savotiškas filosofinis eksperimentas. Pasak jo, „galima teigti, kad tokie [civilizacijų lyginamųjų studijų. – A. S.] pagrindai sutampa su „sąmoningumu“, arba su sąmonės struktūromis ir jų veikla“ (Mickūnas 2000: 165).

Taigi civilizacijos Mickūnas nagrinėja kaip fenomenologas – sąmonės (sąmonin-gumo, suvokimo, *awareness*) ir patirties plotmėje. Na, o fenomenologiškai supras-tos sąmonės plotmė ypatinga tuo, kad ji, pasak Mickūno, yra visiems ir visuomet pasiekama. Kaip tik todėl „nebegalima sakyti, kad kitos civilizacijos man nepriei-namos. Galiu suprasti jų simbolius kaip reikšmingus, galiu prisikasti iki pirminių simbolių ir suprasti jų sąmonę. Civilizacijos nesutampa, bet jas galime suprasti, nes jos yra galimybės mano horizonte“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 95).

Žinoma, ši civilizacinė sąmonė prieina-ma nebūtinai faktiškai, o tiktai iš principo, transcendentalioje plotmėje. Be to, šis prieinamumas visiems ir visada, universa-lumas nepaneigia kitos kultūros, tradicijos, civilizacijos kitybės. Mat ta visiems priei-nama sąmonė yra esmiškai policentriška, monadiška. Bet monadiškumas – dar ne viskas. Svarstant kultūrų ir civilizacijų san-tykius, savaip iškyla fenomenologų plačiai nagrinėta tarpasmeniškumo problematika. Fenomenologas kalba apie „mano horizon-tą“, vadinasi, ne iš „tuščios vietos“, arba tre-čiosios pozicijos. *Ego* visuomet turi akiratį, kuris lemia jo atvertį pasauliui, taip pat ir kitų kultūrų pasauliams. Mat nors akiratis yra patirties riba, jis nėra pastovi ir neįvei-kiamą riba, o atsiveria ir gali būti plečiamas, kaip labai paprastai yra pasakęs Gadameris, einant jo link. Kaip tik todėl Mickūnas gali teigti, dargi pirmuoju asmeniu: „Kai skaitau Indijos tekstus, neklausiu, kada tai rašyta, kieno rašyta, pirmiausia juose suprantu tai, ką juose randu kaip pasaulio supratimą. Tai atveria man daugiau horizontų, jau turiu policentrinį patyrimą, patiriu ne tik pats, bet ir per kitus. Mano sąmonė intencionali, aš žiūriu į daiktus, bet [...] kiti man taip pat

atveria kitus žiūrėjimo būdus“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 94). Kita civilizacija taip pat yra toks kitas, su kuriuo sąmonei esmiško policentriškumo ir hermeneutikos vadinamojo „akiračių suliejimo“ dėka yra įmanomas patirtinis santykis.

Taigi kultūros ir civilizacijos, anot Mic-kūno, yra iš principo visiems prieinamos sąmonės šifrai, kuriuos reikia dešifruoti tam, kad būtų pasiekta visa apimanti sąmo-nė (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 54–55, 94). Tai ne hegelinis dialektinis, o hermeneutinis sąmonės universalumas. „Skaitydamas Aristotelį aš neklausiu, kada jis gyveno, prieš kiek metų. Aš matau, kaip jis mąstė, galiu pakartoti jo minties veiksmus, susiju-sius su kokia nors tema. Tai nebe klausimai, kur ir kada. Šioje plotmėje mano patirtis nebėra ribota“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 55). Šia prasme galima teigti, kad kaip tik filosofija ir sudaro metakultūrinę, metatra-dicinę, metacivilizacinę plotmę.

Bene svarbiausia sąmonės plotmė ar sfera, kurioje galima gretinti ir palyginti civilizacijos, Mickūnas laiko pastovumo (*tvarumo, permanence*) ir kismo (dinamiš-kumo, tėkmės, kaitos, *change, flux*) plotmę ar, tiksliau sakant, koreliatyvių, kuo glau-džiausiai tarpusavyje susijusių plotmių porą (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 47–48, 96–97; Mickūnas 2000: 166–179). (Beje, šie sino-nimiški įvardinimai įvairuoja kartais ir dėl nesuderintų vertimų.) Taip dargi pavadintas vienas jo tekstų rinkinys – *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybrai-žos* (Mickūnas 2007).

Aiškinantis pastovumo ir kismo sąvokų turinį, savaime prašosi Vakarų tradicijai esmiškai svarbios Parmenido ir Hēraklei-to būties sampratos, taip pat, kaip vėliau pamatysime, hiperhērakleitinė Friedricho Nietzsche’s būties samprata. Pats Mickū-

nas atkakliai priešinasi ontologiniam ir metafiziniam šių transcendentalinės sąmonės plotmių supratimui, apeliuodamas į fenomenologiją. Vis dėlto šios Vakarų filosofinio mąstymo pamatus klojančios sampratos nepasiduoda tiesiog ištrinamos. Net ir heidegeriškai-deridiškai jas perbraukus, rašmenys prasimuša, išlieka įskaitomi ir reikšmingi.

Mickūnas aptinka šiuodu pamatinius dalykus – pastovumą ir kismą – nagrinėdamas labai įvairius teminius laukus – kultūrų, tradicijų, civilizacijų problematiką (Mickūnas 2007c: 58–59; Mickūnas 1998: 24–30). Pasak jo, „[k]iekviena civilizacijos struktūra simbolizuoja pastovumą arba kismą, skirtingus jų santykius“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 100). Kitur, kaip minėjau, panašiam kontekste rašoma apie šifrą. Viename savo pranešime Tarptautinės lyginamųjų civilizacijų studijų bendrijos konferencijoje Mickūnas kalbėjo apie „dvi skirtingas ir neišskiriamas [sąmonės] plotmes: pastovumą ir tėkmę, ir jų variantus skirtingose civilizacijose, besireiškiančius kultūrinių pasakų, teorijų, mitų ir mokslų įvairovę“ (Mickūnas 2011: 42). Šias sąmonės plotmes ar sferas jis taip pat vadina eidetinės sąmonės morfologijomis.

Taigi tarp civilizacijų ar „po“ jomis aptinkama gilesnė plotmė – pamatinė sąmonės struktūra, kuri kaip tik ir leidžia suprasti bei palyginti tarpusavyje jas abi (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 99–100). Pastovumo ir kismo santykiai įvairiose civilizacijose būna skirtingi. Abu jie gali būti suprantami kaip lygiaverčiai arba vienas ar kitas gali būti laikomas pagrindiniu. „Kartais jos [plotmės] griežtai skiriasi, [...] o kartais kokia civilizacija ypač pabrėžia vieną“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 96). Mickūnas dargi išskleidžia šių pradų galimų santykių paradigmą nuo

abipusio griežto neigimo iki papildymo santykių, nurodo aštuonias skirtingas ir tarpusavyje nesuderinamas transcendentalios sąmonės „taisykles“, kurios tą paradigmą sudaro (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 101). Tiesa, dažniausiai jis aptaria keturias: „[P]irma – kiekviena kaita gali paremti ir net paskatinti pastovumą [...] Antra – kiekviena kaita gali griauti ir net sunaikinti pastovumą [...] Trečia – pastovumas gali leisti ir net skatinti įvairiausias kaitas [...] klestėti. Ketvirta – pastovumas gali įkalinti visas kaitas, valdyti jas vadovaudamasis neišvengiamais dėsniais be išimčių“ (Mickūnas 2000: 170). Vienoje civilizacijoje „kismas palaiko pastovumą. O kitoje civilizacijoje kismas gali būti palaikomas ardant pastovumą. [...] Pastovumas gali griauti, bet jis taip pat gali užgniaužti pokyčius“ (Mickūnas, Sverdiolas 2004: 96–97). Tai ne kas kita, kaip keturi „sąmonės civilizacinės architektonikos variantai“ (Mickūnas 2000: 170). Pagaliau pastovumą ir kismą jis traktuoja ir kaip vienokį ar kitokį subjekto ir objekto santykį, „intencionalumo taisyklę“. „Objektui išliekant pastoviam, su juo koreliuojančios funkcijos gali kisti. Kita vertus, galime kartoti tuos pačius aktus, laikydami juos pastoviais [...], vis kitų objektų atžvilgiu“ (Mickūnas 2007d: 31).

Mickūnas taiko Edmundo Husserlio fenomenologijos principą, kad kiekvienas suvokimo būdas (sąmonė) remiasi savita eidetika. Tam, kad labai bendros pastovumo ir kismo sąvokos, vienokie ar kitokie šių pradų deriniai ir variantai „tiktu“ įvairiausiems kultūros, tradicijos ar civilizacijos reiškiniams ir būtų galima susieti juos tarpusavyje vienokiais ar kitokiais loginio pobūdžio ryšiais, reikia atlikti labai galin-gas, o kartu – atsargias, jautrias eidetines redukcijas. Filosofinį darbą apibūdina

Mickūno mėgstamas pasakymas „stumti iki galo“ – tai prielaidų atskleidimas, einant nuo vienos prie kitos, gilesnės. „Simbolinės išraiškos veriasi kultūrų sferose. Svarbu pažymėti, kad jos nesimbolizuoja kokios nors [jau esamos. – A. S.] tikrovės, bet sudaro specifinius sąitus, kurių struktūroje žmogus susiranda vietą, laiką, gyvenimo tikslus bei kryptis“ (Mickūnas 1998: 22) Mickūnas pateikia kartais labai konkrečių tokių eidetinių redukcijų pavyzdžių. Kaip tik tokios atliktos eidetinės redukcijos būdu ir, jei taip galima pasakyti, jos sąskaita nuo kultūros reiškinių judama prie atitinkamos civilizacijos architektonikos bei pasiekama metakultūrinė ar metacivilizacinė sąmonės pozicija. „[S]imbolinės figūros atveria visai kitą patyrimo sferą, kuri [...] vadintina *transcendentaline sąmone*“ (Mickūnas 1998: 23). Šiuo pagrindu remiantis, gali būti atpažinti skirtingų civilizacijų mąstysenos panašumai ir skirtumai, jos atskiriamos ar siejamos tarpusavyje. Kaip tik šiai sferai priklauso pirmapradžiai simboliai – pastovumas ir kismas.

Žinoma, visada gali kilti abejonių ir svarstymų, ar viena ar kita eidetinė redukcija yra atlikta tinkamai, taip pat – ar ji vienintelė galima. Paskaitose Mickūnas dažnai pasitelkia pavyzdį iš savo patirties Indijoje: jam reikėjo nusipirkti bilietą į autobusą tokioje būdelėje, bet prie tos būdelės stovėjo karvė ir kliudė prieiti. Tai jis tą karvę kiek pastūmė į šalį. Eilutėje stovėję indai buvo dėl to nepatenkinti, nes Indijoje, kaip žinia, karvės šventos, ir ši gestą palaikė nepagarbiu. Tačiau man rūpi Mickūno komentaras. „[O]bjektas ‘karvė’ gali reikšti ‘šventumą’ kai kuriose kultūrinėse indų tradicijose arba ‘gaminį’ kapitalistinėje rinkos ekonomikoje. Nepaisant šių reikšmių, kiekvienai – indų ar kitai – kultūroms prasminga matyti šį

objektą kaip tapatų, duotą įvairiomis perspektyvomis ir rodantį įvairias savo puses, reikalaujančias mūsų judėjimo aplink šį objektą“ (Mickūnas 2007d: 31). Čia tapatybė ir kismas pasirodo kuo konkrečiausių erdvinių santykių plotmėje. Karvė galinti būti šventa arba nešventa – tai kultūriškai lokalus dalykas, o štai erdvės struktūra, kai vienas kūnas (šiuo atveju – karvė) užstoja kitą kūną (bilietų būdelę), esanti universali ir jokios kultūros atstovai negali jos nesuvokti. Vadinas, tai gilesnė ir universalesnė metakultūrinė ir metacivilizacinė sąmonės (konkrečiai – erdvės suvokimo) struktūra.

Tačiau galima pastebėti, kad šio incidento atveju susikerta dvi pamatinės eidetikos: erdvės ir erdvinio kūno eidetika ir sakralumo – pasaulietiško eideitika (pastaroji taip pat gali turėti erdvines charakteristikas). Man rodos, klausimas, kuri iš jų yra fundamentalesnė (nors nebūtinai universaliau paplitusi) – kūniškosios patirties topologija ar šventybės / pasaulietiško patirties topologija, – yra ne savaime aiškus, o tarpkultūrinėje, tarptradicinėje ir tarpcivilizacinėje plotmėje tai ne tikrai daugybinis, bet ir esmiškai polemishis dalykas. Galbūt, jei indai būtų karštesni karvių garbintojai, negu jie pasirodė tame švelniame kultūrų, tradicijų, o gal ir civilizacijų susidūrimė, Algio Mickūno kūnas galėjo nukentėti. Rimčiau kalbant, čia kyla klausimas apie skirtingų eideitikų santykių nustatymo, būtent jų hierarchizavimo principą, sprendimą apie tai, kuri iš eideitikų yra gilesnė ar seklesnė, vertikali ar horizontali, kas sudaro gelmės matmenį, o kas – paviršių.

Artėjant prie pabaigos (nes laikas baigti), vis dėlto bent trumpai paminėtina, kad Algis Mickūnas yra mėginęs žengti ir kelis kitus žingsnius skirtingomis kryptimis anapus pastovumo ir kismo sampratų. Nesu

tikras, kuria hegeliškojo *aufheben* prasme tai žingsniai – įveikos ar išsaugojimo to, ką mėginau aptarti?

Šalia pastovumo ir kismo kita skirtingoms civilizacijoms bendra ir joms gretinti tinkama bei svarbi, pasak Mickūno, yra kosmoso ir atitinkamos kosminės sąmonės plotmė. Bet šią problematiką reikėtų svarstyti atskirai; tai svarbi jo apmąstymų tema, kuri jau buvo paliesta bent keliuose mūsų konferencijos pranešimuose.

Su mano mėgintais čia trumpai aptarti dalykais daug tiesiogiščiau siejasi tai, ką Mickūnas yra kalbėjęs ir rašęs apie pastovumo ir kismo transparentiškumą, permatomumą. Jis atkreipia dėmesį į tai, kad šiedu pradai numato kits kitą ir kits į kitą nurodo: „turėdami vieną tos sąmonės sferą – kismą, neišvengtume ir kitos – tvarumo [t. y. pastovumo]“ (Mickūnas 1998: 23). Abu yra būtini, ir vienas, ir kitas atsiveria per jų sąryšį ir skirtumus (Mickūnas 1998: 25–30). Be to, pastovumas ir kismas nurodo į kits kitą kaip į neįgyvendintą galimybę. Sakyčiau, kad tai ne patirties aprašymas, o grynos refleksijos, spekuliacijos užuomazga. Mąstymas per skirtį, skirties mąstymas, kaip ir mąstymas remiantis binarinėmis opozicijomis, yra ne patirtinis, o spekuliatyvus. Mickūnas turbūt griežtai prieštarautų, nes jis visuomet, kaip ir dera fenomenologui, ieško patirtinio pagrindimo.

Pagaliau jis kelia radikaliausią, galima sakyti, paskutinį klausimą: ar galima sąmonė ir patyrimas anapus ne tiktai kultūros simbolių, bet ir sąmonės pro-simbolių, o jeigu taip, tai kokia ta sąmonė ir patyrimas būtų? Jis mėgina šitai aptarti vieno straipsnio paskutiniais sakiniais: „Nei patvarumas [t. y. pastovumas], nei kismas, nei laikas, nei amžinybė, nei praeitis, dabartis, ateitis, nei čia, nei ten, bet drauge visada ir visur.

Čia patyrimas ištirptų šiame judesyje be atminties, be laukimo, be jokio identiteto, be vardo. Bet kaip tik šios sferos patyrimo pasaulio bangos siaustų per šios sąmonės lygmenį, kuris neturi jokio atsparumo, jokio pasipriešinimo. Kitaip tariant, paties pasaulio fenomenai *galvotų manyje, dalykai galvotų manyje*, šėlstantis jusliškumas – *tarsi tik gimusio gyvūno – siaustų manyje. Čia būtų pasiekta palaima*. Tuomet, ir tik tuomet, aš pajausčiau [tai sąmonės atmaina. – A. S.] pasaulį, tačiau išreikšti jį įstengčiau galbūt tik dainuodamas“ (Mickūnas 1998: 30). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad čia griebiamasi tariamosios nuosakos. O nyčiška utopinė kalbėsena tiesiogiai nurodo į kosmoso ir kosminės sąmonės problematiką, kurios pažadėjau šįkart neliešti.

Knygoje *Per fenomenologiją į budizmą* Algis Mickūnas vėlgi mėgina pasiekti giliausią sąmonės, arba suvokimo, lygmenį, kurį jis pats dabar apibūdina kaip bandymą „išryškinti visa persmelkiančius viso pirmapradžio suvokimo pėdsakus, nepaisant kultūrinių gyvenamųjų pasaulių ir jų interpretacijų“ (Mickūnas 2012: 157). Čia ypač pabrėžiama tai, kas glūdėjo ir ankstesniuose autoriaus tekstuose – būtinybė tiesiogiai patirti pastovumą ir kismą. Tačiau, mano supratimu, anaipol neatsitiktinai tekste atsiranda būsimasis laikas, panašiai kaip anksčiau cituotoje atkarpoje pasirodė tariamoji nuosaka. Šiame numanomame pirmapradžiam suvokime (tai vėlgi ypatinga sąmonės atmaina) „[f]enomenai išsidėlios kaip papildymai, kurie tik iš dalies papildo pirmapradžį suvokimo plūdimą, ir atsiskleis kaip parankūs pastovūs objektai, naudojami pastovumui įgyvendinti. Jei vienas aspektas bus įgyvendintas, kitas pasiliks tuščias, nors ir apgaubtas pastovumo arba tėkmės šešėlio“ (Mickūnas 2012: 166). Plūdimas

slypi giliau už pastovumą ir kismą taip pat ir kai kuriuose ankstesniuose Mickūno tekstuose. Taikydami jo paties pasiūlytą aštuonių taisyklių paradigmą, plūdime atpažįstame viešpataujančio, dargi išimtinai viešpataujančio kismo variantą.

Tačiau aktualizuojant ar, jei galima taip pasakyti, praktikuojant šią sąmonės atmainą, pati paradigma, sakyčiau, suardoma, susprogdinama iš vidaus, nes kismas, kuris čia vadinamas plūdumu, pasirodo esąs dar gilesnės plotmės dalykas už pastovumą ir kismą, hiperkismą. Paklašiau Algio laišku apie tai ir jis 2014 m. lapkričio 16 d. patvirtino: „Angliškai tas žodis yra „upsurgence“, lyg būtų iškilimas bangos iš tylaus vandenyno; toks iškilimas atveria pirmpradinį, dar nepadalinatą lauką, kurio fone pasirodo pirmieji [t. y. pirmapradžiai. – A. S.] patirties simboliai [arba pro-simboliai]: tēkmė ir pastovumas. Simboliai, nes jie nenurodo į specifinius objektus ar pokyčius, bet į jų sąlygas.“ Turimos omenyje transcendentalinės sąlygos.

Taigi giliau už pastovumą ir kismą ar anapus jų tiesiogiščiausioje patirtyje pasiekiamas savotiškas sąmonės dugnas – šįkart tai sakoma tiesiogine nuosaka ir esamuoju laiku, bet su sąlyga: „[J]eigu išsilaisvinu nuo žodžių, vaizdų, pojūčių ir leidžiu ‘fenomenams’ tiesiog plūduriuoti tarp tēkmės ir pastovumo, leidžiu kiekvienam jų pasirodyti grynai savaip, nebereikalaudamas

pajungti jų įvairovės vieno kurio fenomeno struktūrai [...], tada aš nebedalyvauju jokiam gyvenamame pasaulyje, nesu nei patrauktas, nei atstumtas jokio žodžio, vaizdo ar pojūčio“ (Mickūnas 2012: 182).

Du pastaruosius sąmonės pagilavimo ir kartu metacivilizacinio universalizavimo variantus – žingsnį link kosmoso ir žingsnį link plūdimo – mano galva, galima suprasti dvejopai. Galima suprasti juos kaip pozityvius, nurodančius į ypatingas patirtis ir grindžiamus šiomis patirtimis, ne tiktai transcendentalinės fenomenologijos, bet ir dzenbudizmo konceptualinėmis priemonėmis. Šis mąstymas galimas ypatingos patirties plotmėje, kurią Mickūnas kaip tik ir stengiasi sučiuopti bei išryškinti. Tačiau yra ir kita galimybė – suprasti šiuos pagilimus negatyviai, kritiškai Kanto prasme, kaip nurodančius į patirties ribas, anapus kurių eiti nebeįmanoma, o jeigu jau einama, tai tiktai refleksyviai ir spekuliatyviai, ten, kur Kanto balandis nebegali skristi, nes neturi į ką atsispirti. Tai reikštų, kad šis mąstymas galimas ne ypatingoje *meta-* plotmėje (nes jos tiesiog nėra), o refleksinėje, dialektinio, tarpstančio, interkultūrinio ir intercivilizacinio svarstymo plotmėje. Svarstant šias dvi galimas interpretacijas, atsinaujina esminis metafizikos ir fenomenologijos ginčas, vėl iškyla dinamiška ir aporiška šių filosofinio mąstymo būdų vienybė.

LITERATŪRA

Kavolis, V., 1996. *Kultūros dirbtuvė*. Vilnius: Baltos lankos.

Kavolis, V., 2000. Nuo dailės sociologijos iki moralinių kultūrų. In: R. Kavolienė, D. Kuolys (sud.). *Vytautas Kavolis: Asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos.

Mickūnas, A., 1980. Hermeneutinė kontroversija. *Metmenys* 39.

[Mickūnas, A., Sverdiolas, A.], 1992. „Kodėl ten aš?“. Algi Mickūną kalbina Arūnas Sverdiolas. *Baltos lankos* 21.

Mickūnas, A., 1998. Transcendentalinės sąmonės pro-simboliai. *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 2.

Mickūnas, A., 2000. Žmogus ir civilizacija. In: R. Kavolienė, D. Kuolys (sud.). *Vytautas Kavolis: asmuo ir idėjos*. Vilnius: Baltos lankos.

[Algis Mickūnas, Arūnas Sverdiolas], 2004. *Visa aprėpianti dabartis. Algį Mickūną kalbina Arūnas Sverdiolas*. Vilnius: Baltos lankos.

Mickūnas, A., 2007. *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Mickūnas, A., 2007a. Civilizacijos ir kultūros. In: *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Mickūnas, A., 2007b. Priešpriešos. In: *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Mickūnas, A., 2007c. Gyvenamasis kultūros

pasaulis ir istorija. In: *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Mickūnas, A., 2007d. Transcendentalios kultūros tyrimų sąlygos. In: *Pastovumas ir tėkmė. Kultūros fenomenologijos apybraižos*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.

Mickūnas, A., 2011. Filosofija ir civilizacijos. *Athena 7*.

Mickūnas, A., 2012. *Per fenomenologiją į budizmą*. Vilnius: Baltos lankos.

Sverdiolas, A., 2012. Vytauto Kavolio kultūros filosofija. In: *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*. Vilnius: Apostrofa.

RETURNING TO THE CONVERSATION: META- OR INTER-?

Arūnas Sverdiolas

Abstract. The paper examines some fundamental notions recurrent throughout Algis Mickūnas's works and related to the issue of the possibility of a metacultural and metacivilizational thought. The originality of Mickūnas's approach to intercultural studies lies in his reformulation of its problematics in the conceptual framework of transcendental phenomenology. He regards cultures, traditions, and civilizations as coded or symbolic expressions of consciousness, and holds that other civilizations may be accessed by way of the phenomenological eidetic analysis of the essentially polycentric consciousness. The fundamental plane of such consciousness is defined by relationships between permanence and flux, found operative in a wide range of forms, of which Mickūnas draws a full paradigm. The paper considers whether these structures of consciousness and their relations are the only possibility, and what precisely grounds the hierarchies of the eidetics in place.

Keywords: permanence, flux, civilisation studies, Mickūnas, Kavolis

Įteikta 2014 m. gruodžio 4 d.